

Om Thomas Bartholins redaktionelle principper for udgivelsen af sin korrespondance

Af Niels W. Bruun

Da den danske læge og polyhistor Ole Worm i 1654 afgik ved døden, efterlod han sig en omfattende samling breve, som han siden sin ungdom havde vekslet med lærde i Danmark og ude i Europa. Brevene, hvis store videnskabs- og mentalitetshistoriske betydning næppe kan overvurderes, var i mange år i familiens eje, indtil Frederik Rostgaard, der i dag huskes for sin fortjenstfulde udgave af dansk nylatinsk digtning *Deliciæ Poetarum Danorum* fra 1693, overtog materialet med henblik på offentliggørelse. Selve udgivelsen af brevene blev dog ikke realiseret af Rostgaard, men af hans gode ven, den klassiske filolog Hans Gram, der omkring 1728 havde afsluttet sit arbejde med konstitutionen af brevenes tekst.¹

Filologen Hans Gram arbejdede med stor grundighed, og han har i det manuskript, han anvendte under forberedelsen af sin udgave, et par steder – formentlig til brug for det forord, han af forskellige grunde aldrig fik skrevet – nedfældet sine overvejelser vedrørende de breve, som forelå i to versioner og i større eller mindre grad afveg fra hinanden.

Vanskelighederne begyndte, da Hans Gram var nået frem til den brevsveksling, som Ole Worm havde haft med sin søstersøn Thomas Bartholin. Sidstnævnte havde i årene 1663-1667 under titlen *Epistulæ Medicinales* publiceret et udvalg bestående af 400 breve fra sin korrespondance med lærde i ind- og udland, og heri optræder også nogle breve forfattet af morbroderen Ole Worm. Hans Gram kunne rigtigt fastslå, at Ole Worms egenhændige breve, der er overleveret i hans endnu bevarede konceptbøger, havde fået en anden udformning i Thomas Bartholins brevsudgave. Til et af disse breve skriver Hans Gram følgende anmærkning: »Hæc epistula, sed multò auctior, præsertim ab initio & circa finem, legitur in Thomæ Bartholini Epistulis Medicinalibus ... ut appareat, cam postea quàm in adversariis scripserat Wormium auxisse«.²

Grams forklaring, at Ole Worm under renskriften har foretaget rettelser og tilføjelser, kan umiddelbart forekomme ganske plausibel, og han uddyber og udbygger dette synspunkt et andet sted i sit manuskript med ordene:

Hinc NB disco (id quod in Præfatione monendum) non profiteri nos Epistolas Wormii aliter repræsentari in nostra hac editione quàm quales in Autographis beati Viri adversariis ... inventæ sunt, primis adeo lineis ductæ conceptæque, cum inter rescribendum multa postea immutasse Wormium & addidisse vel his epistolarum, quæ ex datis ad se Bartholinus edidit, exemplis satis edoceamur.³

Det er altså Grams synspunkt, at Ole Worms breve, således som de foreligger i hans konceptbøger, kun kan betragtes som løst henkastede skitser, der først under selve renskriften har modtaget deres endelige form. Og ifølge Gram er det endvidere netop denne originalversion, som Thomas Bartholin har reproduceret i sin brevdgave *Epistolæ Medicinales*.

I nyere tid har nylatinisterne H.D. Schepelern⁴ og Niels W. Bruun undersøgt nogle originalbreve fra Ole Worm og sammenholdt dem med den version, der foreligger i Ole Worms konceptbøger. Undersøgelserne, der ingenlunde gør krav på fuldstændighed, viser klart, at Ole Worm under renskrivningen holder sig til sit forlæg, når lige ses bort fra ganske små og uvæsentlige rettelser. Når talen derfor er om Ole Worms breve, vil det ikke være forkert, hvis man sætter lighedstegn mellem koncept og originalbrev. I hvert fald må Grams opfattelse af konceptversionen som et løst udkast, der først færdiggøres af Worm under renskriften, afvises som urigtig. Når det er sagt, skal det til undskyldning for Hans Gram retfærdigvis betones, at han ikke havde den moderne udgivers bekvemme mulighed for at inddrage materiale i udenlandske biblioteker og arkiver og at han således i realiteten var afskåret fra at foretage en nøjere undersøgelse af forholdet mellem koncept og originalbrev.

Hans Grams problemer med at få Ole Worms brevveksling med Thomas Bartholin til at falde på plads blev ikke mindre, da han under sit udgiverarbejde stødte på et originalbrev skrevet af Thomas Bartholin og adresseret til Ole Worm. Det pågældende brev forelå allerede udgivet i Thomas Bartholins brevsamling *Epistolæ Medicinales*, men rigtignok i en version, der på mange ikke uvæsentlige punkter afveg fra det originalbrev, Gram havde i hånden. Det forhold mener Hans Gram at kunne forklare på følgende måde:

Crediderim Thomam Bartholinum, cum raptim & ex tempore scriberet multas epistolarum, quas ad Wormium aliosque mittebat, ut indicia cum alia tum ipsi in autographis characteres literarum &

ductus velocissima manu ... ostendunt, argumenta tantum earum in adversariis ac antigraphis suis consignata retinuisse, ex quibus postea, cùm statuisset Wormii responsorias ... Epistolis à se vulgandis ... inserere, novam Epistolam ... conflaverit.⁵

Det fremgår med andre ord, at også Thomas Bartholins konceptbog har indeholdt ufærdige skitser og at Bartholin, der ifølge Gram aftrykte Ole Worms breve til sig selv efter den renskrevne version, han havde modtaget, nu publicerer et så at sige nyskrevet brev til Ole Worm skabt på baggrund af en ufuldstændig kladde.

Når Hans Grams forklaringsforsøg ikke er i stand til at overbevise, skyldes det, at Thomas Bartholin i den periode, han korresponderede med Ole Worm, efter eget udsagn for det meste slet ikke anvendte kladdebog, men forfattede sine breve *ex tempore*.⁶ Hertil kommer, at Thomas Bartholin, da han i begyndelsen af 1660erne forberedte udgivelsen af sine breve, havde adgang til Ole Worms efterladte brevsamling og dermed også til det pågældende originalbrev, som han derfor kunne have reproduceret i den form, hvori det forelå, hvis han da ellers havde ønsket det.

Når Thomas Bartholin ikke har udgivet sine svarbreve i deres oprindelige version, men undertiden både sprogligt og indholdsmæssigt har givet dem en anden udformning, skyldes det forhold og overvejelser, som han redegør for i forordet til tredje centurie eller samling af sine *Epistolæ Medicinales*, der udkom i 1667:

Non ægrè ferent amicæ mentes ... si responsionibus meis non pauca hic, forsàn etiàm diversa viderint esse addita. Hanc enim mihi licentiam condonari velim, quòd interdum novas substituerim, si quando vel amanuensium exemplaria deessent vel dignæ lectoribus aliis epistolæ. Hinc plerisque meis velut condimenta in Medica exercitatione obvias Historias vel ab amicis Naturæ Consiliariis communicatas inserui, ut gratior familiaris esset pagina.⁷

Bartholin beder altså om pennevennernes forståelse for, at de publicerede svarbreve indeholder enten nogle mindre tilføjelser eller også måske næsten har fået nyt indhold, så at ligheden med det oprindelige svarbrev ikke længere er særlig stor. Som den ene af grundene til denne nok også dengang lidt overraskende disposition anfører han åbent og ærligt, at han i visse tilfælde har set sig nødsaget til at forfatte helt nye svarbreve, fordi han havde undladt at skrive kladde og ikke længere havde erindring om, hvad

han faktisk engang havde skrevet. Den anden bevæggrund til at foretage en redaktion er hensynet til læserne. Bartholin er fuldtud opmærksom på, at når det private brev går hen og bliver offentligt, er forudsætningerne for det ændret radikalt, og det er nødvendigt, erkender han, bl.a. at krydre fremstillingen med underholdende historier og beretninger, hvis man vil være sikker på, at brevene skal falde i god jord hos en bredere læserskare.

Når man i dag sammenholder Thomas Bartholins svarbreve med de trykte og af ham selv reviderede versioner, finder man kun i ganske få tilfælde, at det originale svarbrev er blevet ændret så radikalt, at der næsten foreligger et helt nyt brev. Som et eksempel herpå henviser jeg til nr. 1a og 1b, som hver for sig bringer begyndelsen af et brev, som Bartholin i 1662 skrev til sin gamle ungdomsven, polyhistoren Apro시오 Vintimiglia i Italien.

1a

Til Apro시오 Vintimiglia i Venezia. 24.2. 1662.⁸

Vir Religiose & Reverendissime,

Summam mihi lætitiā attulerunt literæ desideratissimæ scriptæ X. Nov. 1661, ex quibus commodè mihi allatis vivere Te & valere magna cum voluptate intellexi, nec minus altero nuncio affectus sum, quod nostri adhuc servaveris memoriam. Albo calculo hunc diem notavi. Quamquam enim multi iam effluxerint anni, ex quo nihil literarum vel dederim vel acceperim ob remotorum locorum difficultatem, tamen Vintimigliæ mei candidus animus, humanitas incredibilis & amicitia haud fucata animo meo semper insedit & ante oculos versata est. Tibi interea, Rev. Pater, quod cuncta ex animi sententia fluxerint & amplissimi Romæ honores obtigerint, gratulor publicoque nomine jam gaudeo, quod patriæ tuæ redditus in edendis varij argumenti libris occuperis, quibus nomen tuum ad posteritatem diffundas.

1b

Angelico Apro시오 Vintimiglia, Genoam.⁹

Lectis Tuis humanissimis literis rediit mihi animus & revixit ingenti rigidæ hyemis frigore penè extinctus. Gaudeo quod adhuc vivas valeasque, utinam diutissimè, in literarum vestrarum, quibus assiduè magna fama

vacas, solatium. Nos valemus & cum fratribus tui memoriam semper recolimus. Salutant illi Te perofficiosè, qvi inter vivos sunt. Sextus enim frater *Jacobus Bartholinus*, designatus olim in Academiâ Regia & Eqvestri Sorana Professor Historiarum, ante plusculos annos in Germania qvum reditum in patriam meditaretur, doloribus colicis confectus obiit. Ante obitum tamen Ebræorum nonnullos Magistros publica luce donavit in lingvis orientalibus perfectissimus, qvos Tibi in fasciculo mitto, ut videas nec illum Bartholinum ignotum vixisse, & si fata vitam illi prorogassent, qvamplurima in schedis relicta promisisse.

Som det ses, bruger originalbrevet (1a) megen plads på at give udtryk for oprigtig glæde over, at forbindelsen med en gammel ven er genoptaget og at det er gået ham godt her i livet, medens den reviderede version på det punkt fatter sig i korthed for i stedet at kaste sig ud i en vidtløftig omtale af Bartholins broder, orientlisten Jakob Bartholin.¹⁰ Broderen omtales imidlertid slet ikke i originalbrevet, men hentes ind i den reviderede version – det offentlige brev – ikke blot fordi det lærde europæiske publikum antages at være interesseret i at høre om den afdøde slægtnings liv og arbejde, men også fordi Thomas Bartholin selv ønskede at sætte sin forresten allerede i samtiden ret ukendte broder et mindesmærke.

Inden vi forlader brevet til Apro시오, må jeg fortælle, at af de i dag eksisterende Bartholinbreve er dette det eneste, hvor Thomas Bartholin giver sig selv lov til at udtrykke oprigtige og varme følelser over for et andet menneske. Når det private brevs ægte hjertevarme ikke kommer til udtryk i den bogtrykte brevversion skyldes det, hvad der har overrasket mig, en redaktionel beslutning, som Bartholin i forordet til de to første brevsamlinger selv annoncerer således: »Id qvamqvam proprium epistolis sit & germanum, veris affectibus plenum, publica tamen luce indignum censeo«.¹¹

Det er således hans synspunkt, at personlige tanker og følelser, som det jo er normalt at give udtryk for i et privatbrev, skal redigeres bort, når det pågældende brev offentliggøres. Han begrundet ikke sin opfattelse nærmere, men jeg formoder, at den er overtaget fra datidens brevteori snarere end den skal tages som udtryk for den nordiske mands traditionelle ulyst til at give udtryk for sine personlige følelser – eller *veri affectus* – som Bartholin så udmærket kalder dem. Vi har dermed fået forklaringen på, hvorfor en del af brevene i den trykte Bartholinske brevsamling er præget af en ejendommelig rigiditet.

2a

*Til Ole Worm i København. 31.3. 1642.*¹²

Id hactenus silentio involvi non semel in Gallia Tituli et Inscriptionis ordinem turbasse multos et extemporanei joci de Aureo Principis Cornu festivioribus ingeniis materiam ministrasse, ut sunt ad captiunculas prompti leviorum animi.

2b

Faceta alia ingenia nescio quid de cornu aureo jocantur.¹³

I 2a og 2b viser jeg, at Bartholin under redaktionen af sine egne breve også forkortede dem og i dette tilfælde så drastisk og omfattende, at læseren af den reviderede version næppe forstår, hvad sagen egentlig drejer sig om. Det er først ved læsningen af originalbrevet man begriber, at Ole Worms afhandling, som bærer titlen *De aureo Domini Christiani Qvinti ... cornu*¹⁴ og beskriver fundet af et guldhorn i Danmark fra omkring det fjerde århundrede e. Kr., har givet anledning til muntherhed i Frankrig, fordi man dér ved en ændring af ordfølgen i værktitlen til *De Aureo Principis Cornu* spøgende mente at vide, at bogen handlede om arvefølgeren prins Christian af Danmark, der var blevet gjort til hanrej!

3a

*Til Marcus Aurelius Severinus in Napoli. 17.9. 1643.*¹⁵

Apud Columellam igitur pro *vipera* legendum *uiuerra* censuit Vir Summus Petrus Victorius, quod an recte ab alio nolim exquirere quam à Severino nostro, Naturæ arbitro & intimiori mysteriorum eius scrutatore, cui perennaturam tantæ famæ vitam ex meritis uoueo, virtutum eius sincerus amator

et Cultor indefessus

Thomas Bartholinus

Casp. f.

Pat. 17. Sept. 1643.

3b

Apud Columellam igitur pro *vipera* legendum *uiuerra* censuit Vir Summus Petrus Victorius, quod an rectè ab alio nolim exquirere quam à Severino nostro, Naturæ arbitro & intimiori mysteriorum eius scrutatore, cui perennaturam magnæ famæ vitam ex meritis uoueo, eruditionis illius indefessus cultor. Officiosissimam salutem nomine meo nunciabis Cl. Viro Mario Schipano, Parentis amico veteri, quem lætus humanis adhuc interesse accepi, utinam diu. Scripsi Pat. XVII. Sept. 1643.

T.T.

Thomas Bartholinus.¹⁶

I 3a og 3b bringer jeg afslutningen på et brev, som Bartholin i 1643 skrev til den neapolitanske læge Marcus Aurelius Severinus. Selve den reviderede version følger bortset fra nogle småændringer – *tantæ* er erstattet af *magnæ* og det omfattende *virtutum* indsnævres til *eruditionis* – nøje originalbrevet, men i slutningen af brevet findes der en tilføjelse, hvorved Bartholin håber at kunne sone den undladelsessynd, han begik, dengang han som ung mand i 1643 glemte at bringe en hilsen til sin faders gamle ven Mario Schipano. Hilsenen kommer nu – med 20 års forsinkelse. At både brevets adressat og faderens ven for længst er afgået ved døden er uden betydning, for med denne tilføjelse foreligger omsider brevet, således som den unge Thomas Bartholin burde have skrevet det. Jeg gør opmærksom på, at man kan finde tilsvarende supplementer i andre af Bartholins trykte breve.

4a

Til Johan Scheffer i Uppsala. 20.10. 1662.¹⁷

Quid sentias de Pygmæorum Historia lib. XV. cap. 29. consignata, nisi grave sit, indicabis. Fabulisne accensenda? Certè fabulosi Dij fabulæ huic ibi immiscentur.

4b

Quid sentias de Pygmæorum Historia lib. XV. cap. 29. Æliani consignata, nisi grave sit, indicabis. Fabulisne annumeranda? Certè fabuloso ævo contigit, quia Dij Deæque fabulæ huic immiscentur.¹⁸

I 4a bringer jeg et udsnit af et brev til den bekendte Johan Schefferus i Uppsala, hvor Bartholin udbeder sig hans mening om den pygmæbeskrivelse, der findes hos den græsk-romerske historieskriver Ælian. I originalbrevet var Ælians navn indforstået udeladt, men i den reviderede version indsættes det fornuftigvis til læserens orientering. Vi ser også, at originalens lidt sjældne *accensenda* erstattes med det mere gængse *annumeranda*. Den slags rettelser, hvor et sjældent forekommende ord erstattes af et mere almindelig brugt, antræffes hyppigt i brevene. I slutningen på 4a bemærker man, at den tanke, der søges udtrykt med *certè fabulosi Dij fabulæ huic ibi immiscentur*, først formuleres tydeligt og klart med den reviderede versions *Certè fabuloso ævo contigit, quia Dii Deaqve fabulæ huic immiscentur*.

5a

Operæ nostræ Typographicæ in epistolis meis desudant et in Diatribe de Pulmonum Substantia & Motu, celerrimo calamo, qui meus est mos, nudius tertius conscripta.¹⁹

5b

Operæ nostræ Typographicæ in epistolis meis desudant et in Diatribe de Pulmonum Substantia & Motu, calamo extemporaneo, qui meus est mos, nudius tertius conscripta.²⁰

I samme brev – jeg henviser til 5a – omtaler Thomas Bartholin et par af sine litterære arbejder, som i skrivende stund befandt sig i trykken. Til skriftet om lungerne føjer han den oplysning, at det blev færdiggjort for et par dage siden og det *celerrimo calamo*,²¹ »for sådan plejer jeg jo at arbejde«, betror han sin ven Scheffer. For den, der har læst nogle af Bartholins bøger, kommer indrømmelsen ikke som den store overraskelse, men bestyrker formodningen om, at Thomas Bartholin nok ikke altid har bevilget sig den nødvendige tid til udarbejdelsen af sine skriftlige arbejder. Bartholin udtaler selv et sted,²² ganske vist med henblik på sine egenhændige breve, »bis non scribo, vix bis lego«. Jeg tror imidlertid, at dette udsagn generelt beskriver Bartholins arbejdsmetode, og at det til en vis grad også kan forklare, hvorledes det har været muligt for én enkelt mand at efterlade sig en så uhyre og alsidig litterær produktion, der omfatter henvend 100 arbejder.

Af 5b fremgår det, at Thomas Bartholin efter at have genlæst, hvad han i sit privatbrev betrodde Scheffer, er blevet betænkelig ved den oprindelige og åbenhjertige formulering *celerrimo calamo* og har fundet, at den hellere måtte nedtones til det mere harmløse *calamo extemporaneo*,²³ så at ingen i den lærde verden skulle høre ham offentligt vedgå, at hans bøger blev til i huj og hast.

6a

Hafniæ XX Octobr. MDC LXII, qui mihi ante annos XLVII natalis fuit.

T.T.

Thomas Bartholinus.²⁴

6b

Hafniæ XX Octobr. MDC LXII.

T.T.

Thomas Bartholinus.²⁵

Med 6a er vi kommet frem til slutningen på brevet og her meddeler Bartholin, forekommer det mig, meget rørende, at han faktisk har siddet og skrevet brevet til Scheffer på selveste sin fødselsdag, som er den 20. oktober. Denne private og også lidt sentimentale notits overlevede ikke i den reviderede version, fordi følelser eller *veri affectus*, således som vi tidligere har set, alene var forbeholdt det private brev.

Efter at vi nu ved selvsyn har konstateret, at Thomas Bartholin med henblik på udgivelse redigerede sine egne breve, må man naturligvis gøre sig den overvejelse, om han mon ikke også underkastede de breve, han selv havde modtaget, et kritisk eftersyn, inden de blev befordret til trykken. Det er tankevækkende, at Thomas Bartholin hverken i et af forordene til sine trykte breve eller andetsteds har udtalt sig om denne vigtige sag. Jeg skal i det følgende søge at besvare dette spørgsmål.

7a

*Fra Marcus Aurelius Severinus. 30.5. 1643.*²⁶

Hactenus de his carptim & compendiosè, qvæ tu, svavissime Bartholinæ ... commode valcbis exercere ac dilatare.

7b

Hactenus de his carptim & compendiosè, qvæ tu, sapientissime Bartholini-ne ... commode valebis exercere ac dilatare.²⁷

I det første eksempel (7a) har Bartholin fjernet det noget varmbloedige *svavissime*²⁸ – den tiltaleform yndede man bestemt ikke i de lærde kredse højt mod nord – og erstattet det med det akademiske og helt ufarlige *sapientissime*.²⁹

8a

Amorem mei fove in dies viridiorum.³⁰

8b

Amorem mei fove foveqve Clarissimorum Virorum Veslingi & Rhodi gratiam.³¹

Noget tilsvarende kan iagttages i 8a, hvor det meget følelsesladede *in dies viridiorum*³² er redigeret væk og erstattet med en hilsen til to personer, som brevskriveren efter Thomas Bartholins opfattelse burde have vist sin agtelse. Den efterfølgende tekstprøve, hvor det kraftigt betonedede *cuiquam* erstattes med det mere almindelige *alicui*, indeholder ligeledes et tekstsupplement, som for den udenforstående læser skal klargøre baggrunden for Severinus' anmodning til Bartholin om at optræde som mellemmand.

9a

Fra samme. 20.2. 1645.³³

Rogabaris, ut cuiquam Amico Lugdunensi Docto Viro commendares editionis meæ castigationem.

9b

Rogabaris, ut alicui Amico Lugdunensi Docto Viro commendares editionis meæ castigationem. Tuo isthoc officio plurimum opus est.³⁴

10a

Fra samme. 15.10. 1643.³⁵

Si condonent id liberi perturbationibus.

10b

Si condonent id liberi à perturbationibus.³⁶

11a

Fra samme. 1.7. 1643.³⁷

Nisi meus me animus meque dissertatio fallant.

11b

Nisi meus me animus meque dissertatio fallunt.³⁸

I 10 og 11 forekommer der nogle mindre sproglige rettelser, som jeg på dette sted skal undlade at berøre, da de vel kommenterer sig selv.³⁹ I stedet vil jeg kort omtale nr. 12.

12a

Fra samme. 13.4. 1643.⁴⁰

Judicium meum quoddam quod de Harvei monumine feceram.

12b

Judicium meum quoddam quod de Harvei monumento feceram.⁴¹

Læseren præsenteres her for substantivet *monumen*, som Bartholins penneven Marcus Aurelius Severinus må have fundet hos grammatikeren Priscian,⁴² hvis han da ikke selv har dannet det.⁴³ Da den singularære form måske kunne skabe usikkerhed om, hvad den lærde brevsriver ønskede at udtrykke – han sigter jo til William Harveys epokegørende afhandling om blodkredsløbet – har Bartholin i det offentlige brev indsat normalformen *monumentum*.

13a

Fra Thomas Reinesius. 22.4. 1657.⁴⁴

Sin autem propter verecundiam suam minus se Tibi obtulit.

13b

Sin autem propter verecundiam suam Tibi se minus obtulit.⁴⁵

I nummer 13, som er det sidste tekststudtog, jeg bringer, gives der eksempel på den hyppigst optrædende korrektion i Thomas Bartholins breve: Ændring af ordstillingen.

Vi har nu ved selvsyn forvirket os om, at Thomas Bartholin med henblik på udgivelse redigerede ikke blot de breve, han selv havde skrevet, men også dem, han havde modtaget. Hans redaktion af de modtagne breve kunne man sammenfatte på omtrent følgende måde:

- 1) Der foretages sproglige rettelser, som tilstræber enten tydelighed, forståelighed og nøjagtighed eller blot har karakter af normalisering. Forbilledet er naturligvis klassisk latin.
- 2) Ordstillingen ændres.
- 3) Har brevskriveren givet udtryk for varme personlige følelser over for adressaten, vil disse tilkendegivelser ofte, men ikke konsekvent, være bortredigeret i det offentlige brev.
- 4) Teksten suppleres med mindre tilføjelser, som har forklarende eller uddybende karakter eller også indfører personer, som brevskriveren efter Bartholins opfattelse burde have omtalt.

Det skal her betones, at supplementerne normalt er foretaget med nænsom hånd og i fuld respekt for afsenderen. Jeg gør samtidig opmærksom på, at der ikke findes eksempler på, at Bartholin ved udeladelse af længere passager i det modtagne brev har bortcensureret meninger eller synspunkter, der ikke var ham tilpas. Han er med andre ord loyal over for sit forlæg.

Når det er sagt, må jeg skynde mig at sige, at det, jeg netop har anført, slet ingen gyldighed har for de breve, Bartholin modtog fra sin morbror Ole Worm. Det er et iøjnefaldende paradoks, at brevene fra den mand, som han respekterede så højt, har Bartholin, da han udgav dem, i

flere tilfælde behandlet næsten respektløst. Jeg kan ikke her komme nærmere ind på dette forhold, men vil begrænse mig til at fortælle, hvad der efter min opfattelse kan være forklaringen: Da Thomas Bartholin i begyndelsen af 1660'erne forberedte sin brevdugave, havde han ikke længe de breve, han gennem årene havde modtaget fra Ole Worm. Dog genandt han dem alle i Ole Worms efterladte konceptbøger, og netop den omstændighed, at denne afsenders breve kun forelå i kladde, har bevirket, at Bartholin ikke, som ellers, har følt sig forpligtet af forlægget, men mente at kunne behandle det med stor frihed.

Men nu tilbage til Thomas Bartholins egenhændige breve! Ved redaktionen af dem har Thomas Bartholin fulgt de retningslinjer, han havde opstillet for de modtagne breve, men vi kan derudover konstatere, at han enten udbygger eller forkorter sin fremstilling, så at budskabet fremstår mere tydeligt og klart. Den afgørende forskel i redaktionen af fremmede og egne breve består imidlertid deri, at han lejlighedsvis forholder sig meget frit til sit oprindelige brev, idet han omarbejder det så kraftigt, at man må sige, der foreligger en helt ny version.

I indledningen omtalte jeg den danske filolog Hans Gram og hans synspunkt for nogle af de Bartholinske breves tilblivelse. Jeg påviste, at han med megen energi søgte at bortforklare det, han efter min formodning allerede havde set og erkendt, nemlig at Bartholin reviderede sine breve, før han udgav dem. Baggrunden for Grams forgæves bestræbelser var antagelig en dyb skuffelse over, at en europæisk berømt som Thomas Bartholin ikke udgav sine breve i den form, hvori de oprindeligt forelå. Til trøst for Hans Gram og dem, der i den forbindelse har talt om »datidens ikke så stramme udgivermoral«,⁴⁶ er der grund til at minde om, at Thomas Bartholin befinder sig i godt selskab. Allerede Plinius den Yngre gjorde det, Sidonius Apollinaris gjorde det også, og alle de mange, der efter dem sidenhen selv forestod udgivelsen af deres egen korrespondance, gjorde det samme: De redigerede omhyggeligt deres breve, før de lod dem udgive. At forvente, at Thomas Bartholin skulle have sat sig udenfor denne ældgamle og ærværdige epistolografiske tradition, der mig bekendt har holdt sig levende til vore dage, er efter min opfattelse ikke rimeligt og forresten da heller ikke sandsynligt.

For mig som udgiver af de Bartholinske breve⁴⁷ har det selvsagt ikke været uproblematisk, at en del af brevene til eller fra Thomas Bartholin findes i to versioner. I et forsøg på at løse dette problem besluttede jeg mig først for at oprette et tekstkritisk apparat, hvor de af Bartholin foretagne tekstindgreb kunne opregnes. På *Konferanse om utgivelse av brev*

og dagbøger, som var arrangeret af Nordisk Netværk for Edisjonsfilologer og afholdt i Lysebu, Oslo den 17.-19. oktober 1997, fremlagde jeg dette sammen med de overvejelser og observationer, der er bragt ovenfor; jeg vil gerne understrege, at der alene er tale om en *Prodromus* eller foreløbig meddelelse, som bygger på en kursorisk gennemgang af en del af brevmaterialet. En fuldstændig studie må vente, indtil alle de Bartholinske breve, som foreligger enten i original, afskrift eller koncept, er blevet kollationeret mod de breve, som Thomas Bartholin selv lod publicere. På konferencen præsenterede jeg deltagerne for en tekstprøve, hvor den Bartholinske tekstversions afvigelser fra forlægget var forvist til apparatet.⁴⁸

Accedit Oppianus, qui⁴⁹ L. 5. de Piscib. ἼColuber, inquit, aliquando nidum hirundinis invadit, ut pullos eius devoret, qui idem rei repetiit Ἰξευτικῶν I^o.⁵⁰ Ab his non dissentit Aelianus, qui Ἴlibro 8 de⁵¹ animal. 13 de Jaculo serpente disserens ait: *Persæpe etiam correpens in arborem ascendit*. Qui et alibi draconem mensa conscensa epulantem commemoravit. Est & in Anthologiæ l. 13. Epig. postremo Poëta, qui conscendentis in arborem aspidis meminit.

Ad hos Constantinus Ἴin Geoponicis, non fas esset, ait, negotium serpens, si 4 illis angulis inscripseris hanc vocem Ἀδῶ, immo vero foribus etiam, si illas habet⁵². Id⁵³ rei non ignoravit Epiphanius, qui l. 1 tom. 2. contra Hæreses narrat ἔ Physicorum nescio quorum traditione myoxum,⁵⁴ id est gliris, partos catulos à viperis venatione corripit.⁵⁵

Blandt konferencens deltagere herskede der delte meninger om dette forsøg: Den klassiske filolog var godt tilfreds, medens andre, der ikke havde samme ubesværede forhold til latinske tekster, foreslog en fuldstændig udgivelse og oversættelse af de to tekstversioner, subsidiært en oversættelse af teksten i det kritiske apparat.⁵⁶

Den udgave af Thomas Bartholins breve, som jeg har under udarbejdelse, ser det som sit formål, at teksterne skal nå ud til alle, der interesserer sig for medicinens og videnskabernes historie; af samme grund oversættes hvert eneste brev til engelsk.⁵⁷ For at leve op til den målsætning arbejder jeg på den måde, at hvor Bartholins tekstindgreb begrænser sig til f.eks. ændring af ordstillingen eller erstatning af et sjældent ord med et mere almindeligt, bliver disse beskedne afvigelser, som jo ingen betydning har for udformningen af oversættelsen, noteret i det kritiske apparat. Anderledes forholder det sig, når Thomas Bartholin går mere radikalt til

værks, således som tilfældet er i den tekstprøve, jeg netop har bragt. Hans redaktionelle indgreb er her så omfattende og væsentlige for indholdet, at det ud fra hensynet til den ikke-filologiske læser bliver nødvendigt at bringe den Bartholinske tekstversion fuldstændigt og med en dertil hørende engelsk oversættelse. Først på den måde – og kun på den måde – får også han, den »almindelige« læser, indsigt i væsentlige tekstforhold, som formidlet via det traditionelle tekstkritiske apparat ellers ville være forbeholdt den klassiske filolog.

Det er en beklagelig kendsgerning, at kendskabet til de klassiske sprog er støt vigende. Jeg finder, at vi som udgivere på alle tænkelige måder bør søge at afbøde følgevirkningerne af dette uafvendelige faktum.

Noter

1. Den udgave, som frasat fortalen, anmærkningerne og registret lå færdigtrykt i 1728, gik næsten helt til grunde ved Københavns brand samme år, og udgivelsen blev først gennemført i 1751, 3 år efter Hans Grams død, på initiativ af Luxdorff, Langebek og Hielmstjerne. Titlen på brevuegaven lyder: *Olai Wormii et ad eum doctorum virorum epistolæ*. Den indeholder 1034 breve; henvisninger nedenfor til *Gram nr. xx* refererer til et brev i denne udgave.
2. Det Kongelige Bibliotek, Gl. kgl. S. 3119^b, 4°, fol. 90^r. Grams bemærkning vedrører Thomas Bartholin, *Epistolæ Medicinales* (herefter forkortet: epist.) 1,4 (= Gram nr. 653).
3. Gl. kgl. S. 3119^b, 4°, fol. 97^v. Hans Gram sigter til Thomas Bartholin, epist. 1,6 (= Gram nr. 660).
4. H. D. Schepelern, *Breve fra og til Ole Worm*, bind 1, København 1965, s. X. Den af Niels W. Bruun foretagne undersøgelse er endnu ikke publiceret.
5. Gl. kgl. S. 3119^d, 4°, nr. 5, fol. 1^v. Den bearbejdede version kan ses Thomas Bartholin, epist. 1,5 (= Gram nr. 659).
6. Thomas Bartholin, epist. 4,58 s. 368 forklarer, at når han i de to første brevsamlinger, som omfatter perioden 1639-1660, selv kun er repræsenteret med ganske få egenhændige breve, skyldes det, at han for det meste ikke var i besiddelse af nogen koncept eller kopi. Han lover fremover at være mere omhyggelig, men det er antagelig blevet ved løftet (»Posthac tamen cautior ero, quanquam repetitum calamum non mercantur, qvæ stans pede in uno sæpe effudi«). I øvrigt havde Bartholin allerede i forordet (fol. a6^v) til den brevuegave, som udkom i 1663 (*Epistularum Medicinalium ... Centuriæ I & II*), gjort sin læser opmærksom på dette forhold. Se også note nr. 7.
7. Fol. a3^v sq. Jeg antager, at det nedenfor i fortalen til tredje centurie anførte *amanuensium exemplaria* ikke dækker over andet end Bartholins egne private brevkoncepter. Der foreligger nemlig intet, som giver grund til den anta-

- gelse, at Bartholin skulle have ført sin private korrespondance med bistand af sekretær. Det betyder på den anden side, at Bartholin stadigvæk ikke har gjort det til en fast regel at opbevare sine brevklasser – i det omfang han overhovedet skrev dem. Se også note 6.
8. Genova, Biblioteca Universitaria, Ms E. VI. 4. (10), fol. 137' (originalbrev).
  9. Bartholin, epist. 4,48 s. 319.
  10. Han var født i 1623 og døde i 1653 under et studicophold i Heidelberg. Jakob Bartholin er ikke optaget i den seneste udgave af *Dansk Biografisk Leksikon*.
  11. *Thomæ Bartholini epistolarum medicinalium Centuria I & II*, Hauniæ 1663, fol. a4' sq. Perioden fortsætter: »nisi vel à Magnis Viris, quorum etiam præcipitatas voces admiramur, profectum, vel ad comparandam eloquentiam fuerit comparatum«.
  12. Det kongelige Bibliotek, Gl. kgl. Saml. 3119^d, 4°, nr. 6a, fol. 1' (originalbrev).
  13. Bartholin, epist. 1,19 (= Gram nr. 679) s. 94.
  14. Bogens fuldstændige titel er *De aureo Domini Christiani Quinti, Daniæ, Norvegiæ etc. electi principis, cornu diss.* Den udkom første gang i København 1641 og blev siden genoptrykt i Worms *Danicorum monumentorum libri sex*.
  15. Rom, Biblioteca Lancisiana, M. A. Severini & aliorum epist. amoebaeae vol. 70, fol. 43' (afskrift).
  16. Bartholin, epist. 1,40 s. 179.
  17. Uppsala, Universitetsbiblioteket, G 260a, fol. 18' (originalbrev).
  18. Bartholin, epist. 4,37 s. 216.
  19. fol. 18°.
  20. s. 217.
  21. dvs. 'med hastig pen'.
  22. *Thomæ Bartholini epistolarum medicinalium Centuria I & II* fol. a6^o. Citatet, som Bartholin tilskriver Justus Lipsius, kan gengives således: 'Jeg skriver aldrig kladde, og hvad jeg skriver læser jeg kun én gang.'
  23. egentlig 'med improviseret pen' dvs. uden at skrive kladde først.
  24. fol. 18°.
  25. s. 217.
  26. Rom, Biblioteca Lancisiana, M. A. Severini & aliorum epist. amoebaeae vol. 70, fol. 40' (koncept).
  27. Bartholin, epist. 1,68 s. 284.
  28. dvs. 'sødeste'.
  29. dvs. 'viseste'.
  30. Rom, Biblioteca Lancisiana, M. A. Severini & aliorum epist. amoebaeae vol. 70, fol. 40' (koncept).
  31. Bartholin, epist. 1,68 s. 284.
  32. dvs. 'den kærlige hengivenhed, jeg nærer for dig, skyder hver dag nye skud'.
  33. Rom, Biblioteca Lancisiana, M. A. Severini & aliorum Epist. amoebaeae vol. 68, fol. 7° (koncept).
  34. Bartholin, epist. 1,65 s. 268.
  35. Rom, Biblioteca Lancisiana, M. A. Severini & aliorum Epist. amoebaeae vol. 70, fol. 44° (afskrift).

36. Bartholin, epist. 1,41 s. 180.
37. Rom, Biblioteca Lancisiana, M. A. Severini & aliorum Epist. amoebaeae Vol. 70, fol. 52^v (afskrift).
38. Bartholin, epist. 1,35 s. 140.
39. Severinus har oprindeligt ladet adjektivet *liber* ('fri') forbinde med ablativ til angivelse af, hvad man er fri for, medens Bartholin i sin stadige bestræbelse på tydelighed tilføjer præpositionen *a*. I 11a optræder en ikke helt velbegrunderet konjunktiv (*fallant*), som Bartholin erstatter med indikativen *fallunt*.
40. Rom, Biblioteca Lancisiana, M. A. Severini & aliorum epist. amoebaeae vol. 68, fol. 12^v (koncept).
41. Bartholin, epist. 1,31 s. 128.
42. Prisc. gramm. II 126,4 findes formen *monimen*.
43. Marcus Aurelius Severinus ynder i sine breve at anvende sjældent forekommende ord og vendinger.
44. Gotha, Schloss Friedenstein, Chart. B, fol. 33^v (koncept).
45. Bartholin, epist. 2,89 s. 697.
46. H. D. Schepelern, *Breve fra og til Ole Worm*, bind 1, København 1965, s. X. Den første, som er opmærksom på, at Thomas Bartholin har redigeret sine udgivne breve, er medicinhistorikeren J. W. S. Johnsson. I sin artikel 'Nogle Breve fra Thomas Bartholin til Ole Worm', som er publiceret i *Thomas Bartholin ... Mindeskrift paa 300 Aarsdagen for hans Fødsel*, København 1916, konstaterer han (side 22) rigtigt – om end den indskrænkning, han foretager, er forkert – at »en Del af Brevene, nemlig saadanne, som har indeholdt Bidrag til Forstaaelsen af et eller andet videnskabeligt Spørgsmaal, er blevne omarbejdede, inden de gik i Trykken«. Johnsson demonstrerer klart i artiklen, at hans evne til at udgive latinsprogede breve ikke kan vurderes lige så højt som hans øvrige medicinhistoriske virksomhed, og det er antagelig grunden til, at hans rigtige påvisning er blevet overset af Bartholin-forskningen.
47. Projektet 'Udgivelse af alle kendte breve til eller fra Thomas Bartholin', som modtager støtte fra Carlsbergfondet, blev påbegyndt i foråret 1994 og er nu så vidt, at den latinske tekst er konstitueret og en engelsk oversættelse af brevene er under udarbejdelse.
48. I nedenstående apparat betegner *Bartholin*² den tekst, som Thomas Bartholin publicerede i sine *Epistulae Medicinales*.
49. Laur. Lippio interprete *add. Bartholin*²
50. ♂ Et veluti serpens, qui tigno nactus ab alto/ Altis est verna pullos sub tecta sonantes/ Mactat & occisos subicit sub dentibus artus *Bartholin*²
51. ♂ ♂ *om. Bartholin*²
52. ♂ de Agricultura Lib. 14. Cap. 5. Serpentes non infestabunt columbarium, si in quattuor angulos columbarii inscripseris *Bartholin*²
53. Adam *post id scripsit Bartholin*²
54. myoxi *Bartholin*²
55. *Fra Marcus Aurelius Severinus i Napoli*. 15.10. 1643. Rom, Biblioteca Lancisiana, M. A. Severini & aliorum epist. amoebaeae vol. 70, fol. 45^r (afskrift).

Bearbejdet version Bartholin, epist. 1,41 (*De Vipera scandente apud Columellam Responsio*).

56. Jeg har nærmere overvejet dette uortodokse forslag; det ville, tror jeg, foruden oversættelsen af teksten i det kritiske apparat yderligere kræve nogle forklarende anmærkninger af hensyn til den ikke-filologiske læser, og disse ville antagelig være så pladskrævende, at idcen allerede af den grund måtte opgives.
57. Det er planen, at den engelske oversættelse bringes på udgavens højre side, medens det latinske forlæg befinder sig på venstre side.